

Jerzy Prochwicz, *Arcybiskup Stanisław Gall (1865-1942). Biskup Polowy Wojsk Polskich*, Ordynariat Polowy, Warszawa 2018, ss. 52.

Historia polskiego Kościoła obfituje w niezwykle wydarzenia, niemające precedensu na skalę światową, a jej studiowanie umożliwia poznanie wielu wybitnych postaci, których działalność i znaczenie wykraczały daleko poza granice naszego kraju. W XX wieku żyło jednak w Polsce wielu duchownych, będących wybitnymi jednostkami, o których dzisiaj nie pamięta się wcale lub prawie wcale. Rola historyka polega między innymi na tym, aby odnawiać pamięć o osobach, które odegrały niebagatelną rolę w historii i zapisały się w niej w sposób wyjątkowy. Biografia Biskupa Polowego Wojsk Polskich, biskupa pomocniczego archidiecezji warszawskiej oraz administratora apostolskiego w czasie II wojny światowej Stanisława Galla, autorstwa Jerzego Prochwicza, dowodzi, że polscy badacze dziejów najnowszych mają pod tym względem jeszcze wielkie pole do działania.

Publikacja recenzowanej książki miała symboliczne znaczenie ze względu na wydarzenia, które rozegrały się w 2018 r. w związku z postacią ks. abpa Galla. W styczniu tego roku dokonano bowiem ekshumacji szczątków duchownego celem przeniesienia ich do krypty katedry polowej, „matki wszystkich kościołów garnizonowych”. Przy otwarciu grobu był obecny m.in. ks. prał. dr Janusz Bodzon, kanclerz kurii archidiecezji warszawskiej. 14 marca, w bardzo uroczystej oprawie, odbył się ponowny pogrzeb arcybiskupa pod przewodnictwem metropolity warszawskiego kard. Kazimierza Nycza i przy udziale innych członków Episkopatu Polski oraz asysty wojskowej, w którym wziął

udział także prezydent RP Andrzej Duda. Prezydent odsłonił w Kaplicy Pamięci tablicę upamiętniającą polskiego duchownego. Inicjatorem powyższych uroczystości był ordynariusz wojskowy bp Józef Guzdek, który dążył do nich w związku z setną rocznicą ustanowienia biskupstwa polowego i zarazem setną rocznicą konsekracji biskupiej Stanisława Galla.

Autor recenzowanej pracy jest historykiem wojskowości ze stopniem doktora habilitowanego, majorem Wojsk Ochrony Pogranicza i podpułkownikiem Straży Granicznej. Stopnie naukowe zdobywał w Akademii Obrony Narodowej i na Uniwersytecie w Białymstoku, zaś zawodowo jest związany z Uniwersytetem Jana Kochanowskiego w Kielcach. Jego zainteresowania badawcze oscylują wokół historii polskiej wojskowości w XX w., dlatego w swojej pracy naukowej niejednokrotnie miał styczność z postacią abpa Galla, na co wskazuje treść jego publikacji, dotycząca także duszpasterstwa wojskowego w II Rzeczypospolitej. Warte podkreślenia jest to, że Autor książki nie jest historykiem Kościoła i zapewne z tego powodu nie ma w książce analizy nauczania czy pracy duszpasterskiej Biskupa Polowego Wojsk Polskich z czasów międzywojnia, mało jest tam także odniesień do jego relacji z innymi kapłanami czy też do historii Kościoła ogólnie. Nie to jednak było celem zasadniczym książki, ale – jak podaje sam Autor – „próba jak najpełniejszego w obecnym stanie badań przedstawienia sylwetki arcybiskupa Stanisława Galla w kontekście jego posługi duszpasterskiej jako biskupa polowego” (s. 5). Pod tym względem praca moim zdaniem spełniła swój cel. Jerzy Prochwicz słusznie zdecydował się opracować biografię abpa Galla, biorąc pod uwagę fakt, że jest to jak dotąd pierwsza i jedyna monografia tego typu. Stanisław Gall jest dzisiaj postacią nieco zapomnianą, tymczasem rolę jaką odegrał jako duszpasterz, ale także jako organizator akcji pomocowych dla ludności polskiej w czasie II wojny światowej, jest nie do przecenienia.

Odnosząc się do konstrukcji pracy, można postawić pytanie, czemu Autor nie zdecydował się zamieścić w swojej książce bibliografii, zwłaszcza, że książka opiera się na solidnym aparacie naukowym, w tym licznych źródłach archiwalnych, są też odnośniki do źródeł obcojęzycznych. Wykaz bibliografii byłby dużym udogodnieniem dla osób, które chciałyby się zagłębić bardziej w historię życia polskiego biskupa polowego. Liczba wykorzystanych opracowań jest także pokaźna. Zarzucić Autorowi można także znikomą objętość wstępu, mieszczącego się zaledwie na połowie jednej strony, oraz brak zakończenia. Poszczególne rozdziały w pracy nie rozpoczynają się od nowej strony, lecz zostały wpisane na tej samej stronie, która kończy poprzedni rozdział, stąd przypominają raczej podrozdziały, jednak ze względu na stosunkowo krótką objętość opracowania jest to poniekąd zrozumiałe.

Praca została podzielona na dziesięć krótkich części/rozdziałów. W rozdziale pierwszym opisano okres młodości i edukację przyszłego arcybiskupa. W rozdziale drugim Jerzy Prochwicz przybliżył pierwsze lata posługi duszpasterskiej Stanisława Galla na terenie Warszawy, a także jego działalność naukową i duszpasterską przypadającą na ten okres życia. Następnie Autor odnotował okoliczności objęcia przez niego sufraganii w archidiecezji warszawskiej. Dalej opisano kulisy powstania duszpasterstwa wojskowego, które stanowiło preludium do utworzenia w późniejszym czasie biskupstwa polowego.

Niezwykle interesujący jest moim zdaniem piąty w kolejności rozdział, dotyczący powołania biskupstwa polowego, zatytułowany *Kandydat Józefa Piłsudskiego czy kandydat Kościoła*. Tytuł ten słusznie wskazuje, że Kościół w tamtych czasach musiał się liczyć z naciskiem ze strony władz państwowych, jeśli chodzi o obsadę biskupstwa polowego. Faworytem Marszałka i polskiego rządu na ten urząd był bowiem bp Stanisław Bandurski, duszpasterz Legionów Polskich, do którego Józef Piłsudski, z wiadomych względów, czuł wielki sentyment. Entuzjazm kół rządowych nie udzielał się jednak polskim biskupom, wypominającym bpowi W. Bandurskiemu m.in. jego konflikt z metropolitą lwowskim, abpem Józefem Bilczewskim. Orientacja polityczna, jaką prezentował duszpasterz Legionów Polskich, była także nie po drodze większości członków polskiego episkopatu. Innym pretendentem do objęcia biskupstwa polowego był biskup Kościoła obrządku ormiańskiego Józef Teodorowicz, jednakże jego zaangażowanie w politykę reprezentującą opcję wrogo nastawioną do Józefa Piłsudskiego (Narodowa Demokracja) ostatecznie pogrzebało tę kandydaturę. Powołanie przez papieża Benedykta XV Stanisława Galla miało więc kompromisowy charakter i – jak wówczas rozumiano w polskich kręgach politycznych – w zasadzie tymczasowy (s. 22). Bp Stanisław Gall otrzymał

nominację od Józefa Piłsudskiego, jednak jego późniejsze relacje z Marszałkiem układały się bardzo źle. Warto odnotować, że rozmowy pomiędzy stroną Polską a Watykanem w tej sprawie prowadził wizytator apostolski w Polsce Achilles Ratti, późniejszy papież Pius XI.

W kolejnym rozdziale opisano już *stricte* działalność Stanisława Galla na urządzie biskupa polowego. Zadanie, które miał do zrealizowania było niełatwe, jako że wiele organizacji należało budować od samych podstaw, a był to okres walki Polaków o granice nowo powstałego państwa. Szczególnie palącym problemem było ustalenie regulaminów normujących służbę kapelanów wojskowych oraz braki personalne na tych stanowiskach. Pomogło w tym zorganizowanie w 1919 r. w Warszawie konferencji, na której pojawili się przedstawiciele „duchowieństwa wojskowego wszystkich byłych formacji, byłych armii i byłych zaborów” (s. 25). Wkrótce uchwalono specjalny regulamin dla duchowieństwa wojskowego, a komunikacji pomiędzy biskupem a kapelanami służyło nowo powstałe pismo „Rozkaz Wewnętrzny do Duchowieństwa Wojskowego Wojsk Polskich”. Wiedzę na temat stanu podległego sobie duszpasterstwa bp Gall zdobywał, dokonując w 1919 r. częstych wizytacji, a jego zaangażowanie w życie wojska polskiego było widoczne zwłaszcza w czasie wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r., gdy przypisał do oddziałów wojska polskiego tzw. kapelanów lotnych, czyli kapelanów-ochotników, mających za zadanie podnosić morale oraz wychodzić naprzeciw potrzebom duchowym polskich żołnierzy.

Rozdział zatytułowany *Czas pokoju* dotyczy działalności Stanisława Galla na urządzie biskupa polowego w okresie po zakończeniu działań wojennych w 1920 r. Doszło wówczas do reorganizacji duszpasterstwa wojskowego – Kuria Biskupia Wojsk Polskich została podzielona na dwa wydziały, a z inicjatywy samego bpa Galla zaczęło się ukazywać jej pismo – „Rycerz Polski”. Nuncjusz apostolski w Polsce Wawrzyniec Lauri w 1926 r. zatwierdził „Statut Duszpasterstwa Wojskowego w Wojsku Polskim” na okres 10 lat. Nie oznaczało to jednak końca problemów w duszpasterstwie wojska polskiego. Jednym z nich pozostawał niedostatek kapelanów polowych, w związku z którym bp Gall mógł liczyć jedynie na dobrą wolę ordynariuszy.

W następnym rozdziale Jerzy Prochwicz przeanalizował okoliczności zatargu biskupa Galla z Józefem Piłsudskim. Autor wskazuje, że do 1926 roku istniała między nimi współpraca, która została jednak zerwana po zamachu majowym. Przyczynił się do tego fakt, że wielu kapelanów wojskowych – podobnie z resztą jak większość duchownych w Polsce – potępiło zamach stanu Józefa Piłsudskiego. 17 maja 1926 r. bp Gall celebrował żałobną mszę świętą w intencji osób poległych w czasie walk w Warszawie. Ks. Józef Panaś zerwał wówczas demonstracyjnie z sutanny wszystkie odznaczenia, z Orderem *Virtuti Militari* na czele i rzucił je pod nogi gen. Gustawowi Orlicz-Dreszewowi, zaufanemu Marszałka. Tego rodzaju incydenty zdarzały się także przy innych okazjach i nasilały antagonizm pomiędzy biskupstwem polowym a dowództwem wojska polskiego. J. Prochwicz wskazuje jednak, że przyczyny tego konfliktu rozkładały się na różnych płaszczyznach: bp Gall krytykował m.in. rozwiązłość oficerów wojskowych i ich przynależność do łóż masonskich (s. 40).

Ostatni rozdział dotyczy działalności bpa Galla już po rezygnacji z funkcji biskupa polowego aż do jego śmierci w okupowanej przez Niemców Warszawie w 1942 r. Z książki J. Prochwicza można się dowiedzieć, że bp Gall w czasie okupacji wykazywał się bohaterską postawą wobec uciskanej przez III Rzeszę ludności polskiej (także Żydów) i jako administrator apostolski archidiecezji warszawskiej w latach 1940-1942 był bardzo zaangażowany w życie Kościoła, m.in. biorąc udział w nieformalnych obradach Konferencji Episkopatu Polski organizowanych przez abpa Adama Stefana Sapiechę. W historiografii można się jednak natknąć na wiele uwag krytycznych pod adresem jego działalności w tamtym okresie i szkoda, że Autor się do nich nie odniósł.

J. Prochwicz słusznie wskazuje, że przyczyny awersji, jaką darzył Piłsudski bpa Galla były złożone i składały się na nie m.in. obrona nierozzerwalności małżeństwa, kwestionowanego przez polskie władze, i fakt, że Marszałek miał innego kandydata do funkcji biskupa polowego. Autor nie wyeksponował jednak istotnego elementu, a mianowicie tego, że obóz piłsudczykowski w II Rzeczypospolitej był w zasadzie mocno skonfliktowany z Kościołem katolickim. Nawet nastawiony ugodowo w stosunku do sanacji Prymas August Hlond w obliczu napiętej sytuacji na linii państwo – Kościół w Polsce w 1932 r. złożył w Stolicy Apostolskiej memoriał, w którym polityków znajdujących się u steru władzy określił mianem „socjalistów, wolnomyślicieli, sekciarzy, apostatów i masonów”

(Dębiński 2008, 116-117). Często dochodziło do konfliktów pojedynczych duchownych z władzami na szczeblu lokalnym bądź krajowym. O tym, że politycy związani z PPS traktowali Kościół w sposób instrumentalny świadczy wypowiedź Autora ze s. 43, w której dowodzi, że polskie władze próbowały – poniekąd z pozytywnym skutkiem – wyrzucić wpływ na Stolicę Apostolską, aby następcą bpa Stanisława Galla był kandydat Józefa Piłsudskiego. Ten ostatni na jego temat wypowiadał się czasem w ordynarny sposób, nazywając go „plugawą świnia” (Krasowski 1996, 68). Można uznać, że istotną rolę odegrał tu sarkastyczny i megalomański charakter Marszałka, nie bez znaczenia był także jego indyferentyzm religijny.

Autor słusznie stwierdza, że „ratowanie Żydów przez Kościół katolicki nie było czymś charakterystycznym dla Warszawy, ale dla całej okupowanej Polski” (s. 50). Szkoda, że odnośnikiem do tego stwierdzenia jest przypis, w którym J. Prochwicz powołuje się niefortunnie na artykuł Dariusza Libionki, który ukazał się w 9 tomie czasopisma „Zagłada Żydów. Studia i Materiały”. Jest on znany z krytykowania postawy Kościoła wobec zagłady, czemu z resztą w dużym stopniu dał wyraz w przytaczanym przez Autora artykule. Libionka, nawet gdy wskazuje na możliwe pozytywne postawy biskupów, to już w tytułach części składowych artykułu wspomina o „kontrowersjach” i próbuje dowieść, że w zasadzie są to informacje niepewne lub wątpliwe. Pisze też, że w II Rzeczypospolitej „Kościół był instytucją tolerującą antysemityzm w życiu publicznym”, a konflikt z judaizmem pod koniec jej istnienia postrzegał on „w kategoriach narodowych i rasowych”. Kwestionuje też doniesienia o pomocy udzielanej Żydom przez samego abpa Stanisława Galla (Libionka 2009, 20-21, 36-37). J. Prochwicz powołał się – raczej nieszczęśliwie – na artykuł Dariusza Libionki, być może nawet nie zaznajomił się z jego treścią zbyt dokładnie albo wcale. Skoro zdecydował się zawrzeć odnośnik do tej pracy, traktując ją jako argument broniący tezy, że Kościół dla Żydów w okupowanej Polsce zrobił wiele, powinien być moim zdaniem przytoczyć takie wypowiedzi D. Libionki, które by na to wskazywały (skoro je dostrzegł), zamiast wskazywać ogólnie na cały artykuł, ponieważ w mojej ocenie nie tylko nie broni tej tezy, ale nawet stara się ją obalić.

Mimo dostrzeżonych mankamentów i niewielkiej stosunkowo objętości recenzowanej książki, należy podkreślić, że jest to obowiązkowa lektura dla osób, które interesują się historią Kościoła w Polsce. Arcybiskup Gall jest postacią niesłusznie zapomnianą i niedocenianą, a jego postawa, zwłaszcza w czasie okupacji niemieckiej, jest godna odnotowania. Pragnę też wyrazić nadzieję, że Autor zdecyduje się kontynuować pracę nad opiniowaną książką i przygotować gruntowną monografię opisującą szczegółowo życiorys pierwszego kapelana wojska polskiego.

BIBLIOGRAFIA:

- Krasowski, Tadeusz. 1996. *Biskupi katolicy II Rzeczypospolitej: słownik biograficzny*. Poznań: Wydawnictwo „Bene Nati”.
- Dębiński, Józef. 2008. Kościół rzymskokatolicki wobec przewrotu majowego i rządów sanacji. W: *Zamach stanu Józefa Piłsudskiego i jego konsekwencje w interpretacjach polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. Zbigniew Karpus, Grzegorz Radomski i Witold Wojdyła, 217-234. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Libionka, Dariusz. 2009. Polska hierarchia kościelna wobec eksterminacji Żydów – próba krytycznego ujęcia. *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*, 9, 19-69.